

УДК 336.711

Орзул О.Ю.,
аспірант кафедри політичної економії,
*Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Орзул О.Ю. Історія розвитку банківської системи України. Стаття присвячена дослідженню особливостей становлення і формування банківської системи України. Автором акцентовано увагу на різних етапах розвитку банківського сектору країни, а також взаємозв'язку цих етапів з економічним розвитком країни та економічними кризами. Досліджено історичні особливості становлення банківського сектору, а також проаналізовано макроекономічні фактори, що вплинули на формування вітчизняної банківської системи. Розглянуто перспективи розвитку банківської системи України та запропоновано шляхи покращення її функціонування.

Ключові слова: розвиток, інвестиції, становлення, етапи розвитку, банківська система, комерційні банки, Національний банк України, фінансова криза.

Орзул А.Ю. История развития банковской системы Украины. Стаття посвящена исследованию особенностей становления и формирования банковской системы Украины. Автором акцентировано внимание на различных этапах развития банковского сектора страны, а также взаимосвязи этих этапов с экономичес-

ким розвитком країни та економічними кризами. Исследованы исторические особенности становления банковского сектора, а также проанализированы макроэкономические факторы, повлиявшие на формирование отечественной банковской системы. Рассмотрены перспективы развития банковской системы Украины и предложены пути улучшения ее функционирования.

Ключевые слова: развитие, инвестиции, становление, этапы развития, банковская система, коммерческие банки, Национальный банк Украины, финансовый кризис.

Orzul A.Y. The history of development of the banking system of Ukraine. The article is devoted to the study of the peculiarities of becoming and formation of the banking system of Ukraine. The author focuses on the various stages of development of the banking sector of the country, as well as the interrelation of these stages with the economic development of the country and economic crises. In the article researched historical peculiarities of the formation of the banking sector, as well as macroeconomic factors influencing the formation of the domestic banking system. Considered prospects for the development of the banking system of Ukraine and ways to improve its functioning.

Key words: development, investments, formation, stages of development, banking system, commercial banks, National Bank of Ukraine, financial crisis.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню особливостей розвитку банківської системи України присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. Так, характеристики основних етапів розвитку банківської системи України залежно від економічних процесів, що відбуваються всередині країни, та становлення системи банківського регулювання здійснює І. Д'яконова, проблеми реформування банківської системи України досліджував О. Колодізев, перспективи розвитку діяльності банків України розглядав Ю. Колобов, основи механізму регулювання банківської діяльності на сучасному етапі досліджує Л. Простебі.

Мета статті. Дослідити етапи формування, виявити проблеми розвитку та обґрунтувати перспективи функціонування банківської системи України.

Результати досліджень. Більшість учених сходяться на думці, що корінням сучасна банківська система України органічно пов'язана з пізнім радянським періодом, коли у фінансовій системі діяло кілька великих державних банків і низка кооперативних.

У СРСР була фактично єдина монополізована банківська система, до складу якої входили емісійний Держбанк, інвестиційний «Будбанк» СРСР і «Зовнішторгбанк» СРСР.

Досягнутий рівень монополізму Держбанку привів до того, що республіканські та місцеві банки фактично були відділеннями Центрального державного банку країни. Мало того, через те, що Держбанк СРСР був безпосередньо підпорядкований уряду і Міністерству фінансів, виникла безконтрольна державна фінансово-банківська олігархія, яка тримала у своїх руках випуск в обіг грошей, розподіл і використання коштів, тримала в таємниці інформацію про золотий запас і державний борг.

Гранична централізація банківської системи мала і свої переваги для окремих економічних суб'єктів. Грошова система перебувала в одних руках, що давало змогу стримувати інфляцію та збільшувати державний внутрішній і зовнішній борги, стабілізувати грошовий обіг. Вдавалося здійснювати практично безвідсоткове банківське кредитування державних підприємств, особливо радгоспів та колгоспів; в окремих ситуаціях борги державному банку просто не повертались і перетворювались на дотації.

Уже в перші роки перебудови виявилось, що одержавлена і централізована банківська система не відповідає вимогам здійснення ефективної кредитно-грошо-

вої політики, не сприяє розвитку товарно-грошових відносин. Проведена у процесі перебудови реформа банків з виокремленням із системи Держбанку СРСР спеціалізованих «Промбудбанку», «Житлосоцбанку», «Агропромбанку», «Ощадбанку» і перейменуванням «Зовнішторгбанку» у «Зовнішекономбанк» СРСР по суті мало що змінила, оскільки спеціалізовані банки стали розділеним централізованим банком, до якого додалися вертикальні структури. Це була спроба удосконалити централізовану загальнодержавну банківську систему її частковою модернізацією. У результаті переходу до ринкової економіки стало зрозуміло, що сформована банківська система потребує ліквідації державної монополії, встановлення контролю законодавчих органів над державним банком, передання низки функцій і повноважень державного банку республіканським, регіональним, місцевим банкам, відродження комерційних недержавних банківських структур.

В умовах командно-адміністративної системи роль і функції банків були надто обмежені. Вони зводилися до здійснення безготівкових розрахунків між підприємствами, касового обслуговування, а також фінансування капітального будівництва за рахунок коштів держбюджету і спеціальних цільових фондів. Як складник державного апарату банки під час централізованого загальнодержавного планування здійснювали кредитні операції в межах суворо регламентованих напрямів використання коштів і лімітованих фондів кредитування. Позапланові операції допускалися тільки з дозволу партійно-урядових органів. Для керівників підприємств і банківських працівників фактично не було істотної відмінності між бюджетним і кредитним фінансуванням; кредитування здійснювалося з того ж бюджету за умовними відсотками. Така банківська система могла лише гальмувати розвиток товарно-грошових відносин.

Взагалі розвиток банківської системи України мав свої проблеми. Але для розуміння сьогоденного стану банківської системи доцільно розглянути більш детально історію функціонування банківської системи. Загальна схема розвитку банківської системи України відображена в таблиці 1.

Для розуміння сучасної ситуації в банківській системі України треба більш детально розглянути історію її розвитку.

Розвиток банківської системи України

Періодизація		Зміст процесів
Період	Роки	
I	1987–1991	Початок реформування банківської системи СРСР. Приведення її до дворівневої моделі та поява перших комерційних та кооперативних банків.
II	1991–1993	Неконтрольований та стихійний розвиток національного банківського сектору України та різке збільшення банків. Поява законів та апробація НБУ інструментів монетарної політики.
III	1993–1996	Подальше розширення банківського ринку в умовах гіперінфляції, деіндустріалізації та неконтрольованого валютного ринку. Посилення регуляторної політики НБУ та введення додаткових правил для банківського ринку. Проведення грошової реформи.
IV	1997–2001	Розвиток банківської системи України в умовах фінансово-економічної нестабільності і кризи. Скорочення кількості банків та зростання їх капіталізації. Посилення ролі міжнародного фінансового простору для розвитку національного ринку.
V	2001–2008	Стабілізація структури та висока позитивна динаміка кількісних показників розвитку банківського сектору. Концентрація капіталу, поява та закріплення домінуючої ролі великих приватних комерційних банків. Розширення асортименту послуг та філіальної мережі.
VI	2008–2009	Найбільш масштабна за роки свого існування криза у банківському секторі. Падіння рівня ліквідності, банкрутства, скорочення кількості банків та їх філій, уповільнення темпів приросту та негативна динаміка банківських показників.
VII	2010–2013	Поступове збільшення активів банків і стабілізація банківської системи. Збільшення ролі держави та державних банків. Вплив іноземного капіталу й посилення ролі українських і російських банків. Орієнтація банків на кредитування споживчих потреб населення та поточні активи підприємств. Перерозподіл роздрібного ринку банківських послуг
VIII	2014–2017	Нестабільність банківської системи, значне скорочення кількості банків. Зниження рентабельності функціонування банківської системи.

Джерело: розроблено автором на основі [1; 2; 3; 4; 5]

Наприкінці першого етапу реформ почалося створення мережі комерційних і кооперативних банків. Це привело до різкого збільшення суб'єктів банківської діяльності та значного переформатування структури банківської системи. Вже в середині 1990 р. на території України діяло 25 акціонерних та кооперативних банків. З набуттям незалежності в 1991 р. в Україні починає формуватися власна банківська система. Станом на 20 березня 1991 р. Верховною радою вводиться в дію перша редакція ЗУ «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким на базі українського відділення Держбанку СРСР створюється незалежний орган, який почав переєстрацію всіх банків на території нашої країни. Поява цього закону, безумовно, ознаменувала початок нового етапу в розвитку національної банківської системи, тому що саме тоді були закріплені емісійні та регуляторні функції НБУ, визначалися основні інструменти його грошово-кредитної політики, а також форма і порядок створення комерційних банків. У 1992 р. в Україні створюється валютна біржа, яка незабаром буде реформована в Українську міжбанківську валютну біржу і стане основним майданчиком для міжбанківської діяльності.

Кількість зареєстрованих банків у кінці 1991 р. становила 77, а за 1992 р. збільшилася ще на 56, досягнувши позначки в 133 [4]. При цьому зростання забезпечувалося не за рахунок збільшення великих системоутворюючих банків, необхідних для економіки, а за рахунок неконтрольованого підвищення кількості дрібних «кишенькових банків», нерідко задіяних у тих чи інших шахрайських схемах. Таким чином, на другому етапі в Україні стихійно формується дворівнева банківська система, яка всупереч законам еволюційного розвитку прагнула відразу замінити стару, створену ще в роки існування союзної держави, при цьому абсолютно не враховуючи наслідків для економіки.

Самі наслідки загальновідомі – це привело до рекордної гіперінфляції, неконтрольованості банків, втрати валютного управління, безробіття, деіндустріалізації, депопуляції й багато чого іншого, що продовжує відчуватися навіть два десятиліття потому. Для подолання цих наслідків НБУ й Уряду довелося посилити регуляторну політику, що дало можливість із часом забезпечити більш стійке функціонування банківського сектору. Серед основних заходів, вжитих для усунення наслідків «стихійного капіталізму», що захлиснув Україну на етапі з 1993 по 1997 рр., варто виділити:

– лютий 1993 р. – прийняття Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [6], який дозволяв закріпити базисні принципи функціонування валютного ринку і ввести в безготівковий оборот український карбованець;

– січень 1994 р. – введення в дію національної платіжної системи, яка значно розширила можливості зі здійснення безготівкових розрахунків, збору та обробки інформації, а також перешкождала використанню фальшивих паперових платіжних документів;

– антиінфляційна політика НБУ в 1994 р., яка дала змогу знизити темпи зростання інфляції в 20,5 разів, збільшити кількість депозитів і зупинити безконтрольне кредитування економіки;

– червень 1995 р. – прийняття положення НБУ «Про економічні нормативи діяльності комерційних банків» [7], яким вводилися обов'язкові вимоги до показників ліквідності, платоспроможності, мінімального розміру статутного фонду й резервів, що зберігаються в НБУ, а також показники ризику на одного клієнта;

– вересень 1995 р. – прийняття положення НБУ «Про кредитування», де врегульовувались основні аспекти процесу надання, використання й повернення кредитів, а також відносини між суб'єктами кредитування;

– лютий 1995 р. – введення в дію «Порядку ведення касових операцій у народному господарстві України», який встановлював правила під час здійснення касових розрахунків;

– червень 1996 р. – прийняття Конституції України, яка остаточно закріпила основи банківської системи, елементи правового статусу НБУ і Ради НБУ;

– вересень 1996 р. – проведення широкомасштабної грошової реформи, у процесі якої здійснена деномінація карбованця і введена нова національна грошова одиниця – гривня. Також було змінено масштаб цін усіх товарів і послуг.

Вжиті заходи дали можливість поліпшити якість управління банківською діяльністю, відкривши двері для побудови нової банківської та валютної системи. Водночас в українських банків і всієї системи загалом зберігалось ще багато негативних тенденцій, що демонструє структура та показники розвитку банківської системи України в перші роки свого незалежного існування.

Зміни у структурі банків дають можливість виділити четвертий етап у розвитку банківської системи України, хронологічними рамками якого є 1997–2001 рр. Основними детермінантами структурних змін стали кризові явища в економіці, які розпочалися в Південно-Східній Азії, а потім, підігріті дефолтом у Росії, спостерігались і в Україні. Одним із найбільш відчутних наслідків кризи стала девальвація нової української валюти, яка за 1998 р. втратила до 38% своєї вартості щодо долара США. Для запобігання подальшому обвалу гривні НБУ був введений валютний коридор у межах 1,7–1,9 грн./дол., який був знятий тільки в 1999 р. Забезпечення коридору потребувало здійснення регулятором значних фінансових вливань, однак це дало змоги зменшити негативні наслідки для української фінансової системи й не допустити краху економіки, як це сталося в Росії.

Сучасний етап розвитку національної банківської системи починається в 2001 р. Він ознаменувався появою ключових законодавчих актів, покликаних врегулювати відносини між елементами банківської системи. Насамперед йдеться про нову редакцію закону «Про банки і банківську діяльність» і появу закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», які визначили подальший вектор розвитку всієї української фінансово-кредитної системи. Водночас за минулі роки вітчизняна банківська система піддавалася значним шокам, викликаним кризою 2008–2009 рр. У зв'язку з цим сучасний етап її розвитку доцільно розглядати у чотирьох аспектах: докризовому, безпосередньо під час кризового спаду, посткризовому, а також окремо слід виділити розвиток банківської системи під час подій останніх чотирьох років (нової кризи). Основні особливості розвитку української банківської системи на цих етапах наведено в табл. 2.

Виходячи з викладеного матеріалу, можна дійти висновку, що подальша реструктуризація банківської системи України має бути спрямована на дві цілі: забезпечення стабільності її роботи та поступове підвищення ефективності.

Важливими пріоритетами для досягнення зазначених цілей, є:

– удосконалення банківського законодавства;

– формування ефективного інституційного середовища для регулювання факторів конкурентної боротьби;

– перехід Національного банку на інфляційне таргетування, що дасть можливість прогнозувати ціну на кредитні ресурси;

– визначення незадоволених потреб клієнтів щодо банківського обслуговування та їх задоволення на основі пропозиції нових банківських продуктів і різних форм та способів надання послуг;

– одним із напрямів розвитку банківської системи України є входження іноземного капіталу на вітчизняний ринок банківських послуг;

– зміна механізму боротьби з ризиками у банківській системі: замість повального закриття банків необхідно створювати умови та сприяти їх злиттю та викупу інвесторами. Нехай цей шлях довший, але куди більш цивілізований та продуктивний. Виставлені вимоги до зростання власного капіталу із забезпеченням гарантій інвесторам, особливо іноземним, дадуть змогу знизити ризики, не руйнуючи довіру, без втрат власних коштів для юридичних та фізичних осіб;

– ще одним напрямом покращення функціонування банківської системи є підвищення темпів економічного розвитку, що позитивно вплине на розвиток банківської системи України, зокрема, через зростання попиту на послуги банків. Це можливо через створення умов прискореного розвитку через збільшення фінансування та кредитування перспективних напрямів господарської діяльності.

Висновки. Таким чином, становлення і формування банківської системи України відбувалося під впливом історичних, політичних і економічних змін в країні. З самого початку свого розвитку національний банківський сектор був підданий неодноразовому впливу фінансових криз, які були результатом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Сучасний стан банківської системи – це переважно наслідки негативного впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Вони мають як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Зменшення впливу окремих факторів не приведе до загального покращення роботи системи. Тому проведення заходів та реформ повинно мати системний характер. Невирішеною проблемою залишається низький рівень якості послуг та їхня висока вартість.

Криза недовіри клієнтів до банківських установ відіграє вирішальну роль у забезпеченні безперебійного функціонування банківської системи. Тому в найближчій перспективі вирішення цього завдання є пріоритетним як для керівництва Національного банку України, так і для керівництва кожної окремої банківської установи.

За останні три роки банківський сектор зазнав безпрецедентного за масштабами очищення. Натепер ситуація в банківській системі стабілізувалася, проте залишається напрочуд багато невирішених проблем.

Уряд та НБУ мають визначити пріоритети та спрямувати свою діяльність на досягнення зазначених цілей, що дасть можливість покращити ситуацію в банківській системі України. Перспективами подальших досліджень у цій сфері потрібно вважати деталізацію та планування системи запропонованих авторами заходів та їх упровадження в українських реаліях.

Особливості розвитку української банківської системи у XXI ст.

Період	Характерні особливості та ключові події	Структурні та системні наслідки для банківської системи
1	2	3
Докризовий (2001–2008 рр.)	Стабілізація структури та поступове зростання кількісних показників розвитку банківської системи.	Кількість банків у період з 2001 по 2008 р. залишалася практично незмінною. Розміри кредитно-інвестиційного портфеля, активів та зобов'язань стабільно зростали з 2002 по 2008 рр. збільшившись із 26,7, 51,7 та 45,3 до 759,7, 892,6 та 777,9 млн. грн. Статутний капітал укр. банків за цей же період зріс на 914% з 822,7 до 7524,7 млн. євро.
	Посилення впливу іноземного банківського капіталу та розширення присутності закордонних банків.	Збільшення кількості банків з іноземним капіталом з 15 у 2001 р. до 47 у 2008 р.; збільшення конкуренції та, як наслідок, структури та якості банківських послуг. Інтенсивне зростання міжбанківського ринку та розвиток механізмів залучення міжнародних кредитів. Посилення темпів відпливу капіталу та часткова втрата економічного суверенітету.
	Нарощення капіталу окремими банками та збільшення капіталізації всієї банківської системи загалом.	Збільшення питомої ваги банків 1 та 2 груп та виділення великих приватних системоутворюючих банків.
	Стала налагоджена робота фонду гарантування вкладів фізичних осіб, інших контролюючих та регулюючих органів.	Відпрацювання механізму відшкодування коштів за вкладками фізичних осіб та збільшення його мінімальної суми: як наслідок, збільшення обсягів депозитних заощаджень та відновлення довіри до банків з боку населення.
	Удосконалення стратегії діяльності банків та розширення мережі філій. Використання нових технологій просування послуг, зокрема мережі Інтернет.	Значне розширення асортименту банківських послуг, масове розповсюдження споживчого кредитування та пластикових карток. Поява великої кількості універсальних банків із можливістю значної економії на масштабах діяльності.
	Поява положення «Про формування банками обов'язкових резервів», «Про процентну політику», «Про регулювання діяльності банків України» та інших нормативно-правових документів.	Поліпшення регуляторної політики НБУ та відпрацювання ринкових механізмів впливу на діяльність комерційних банків.
Кризовий (2008–2009 рр.)	Зростання темпів інфляції, економічна та політична нестабільність, падіння виробництва, купівельної спроможності та ділової активності, скорочення ВВП. збільшення валового зовнішнього та внутрішнього боргу.	Падіння рівня ліквідності навіть у великих банках, набіги та банкрутства: підвищення рівня ризиковості кредитних операцій та скорочення банківських резервів: різке підвищення кредитних ставок та введення заборони кредитування в іноземній валюті; часткова девальвація національної валюти
	Згорання кредитних ліній іноземних банків українським.	Нестача коштів в українських банках для виконання поточних зобов'язань. Скорочення обсягів депозитів; спад інвестиційної та ділової активності
	Скорочення обсягів промислового виробництва, газовий конфлікт із Росією, падіння зайнятості, падіння платоспроможності населення та масове невиконання контрактних зобов'язань.	Різке збільшення питомої ваги «поганих» та «безнадійних» кредитів, що призвело до нестачі ліквідності та скорочення банківських резервів. Фактичне призупинення іпотечного кредитування та фінансування капітального будівництва.
	Залучення чергового траншу МВФ. Посилення контролю за діяльністю комерційних банків та введення тимчасових адміністрацій у найбільш проблемних банках, прийняття антикризових нормативних актів.	Поступова стабілізація банківського сектору внаслідок розпочатої програми рефінансування; відновлення кредитування та збільшення обсягів депозитів унаслідок заборони на дострокове розірвання депозитних контрактів; проведення НБУ політики стабілізації курсу гривні.
	Зміна кредитної та процентної політики комерційними банками викликана значними втратами під час кризи.	Зміцнення позицій великих системоутворюючих банків, капітал та резерви яких дозволили зберегти клієнтську та ресурсну базу; збільшення конкуренції в банківському секторі та зниження рентабельності діяльності; накопичення значного рівня ліквідності внаслідок відносно великих кредитних процентних ставок та відсутніх перспективних кредитних проектів.

1	2	3
Посткризовий (2009–2013 рр.)	Політична та економічна нестабільність та збільшення ризиковості довгострокового кредитування.	Орієнтація банків на кредитування споживчих потреб населення та поточні активи підприємств, що продовжує негативно відображатися на вітчизняній промисловості; початок виходу з українського банківського ринку великих європейських банківських груп. Перерозподіл роздрібного ринку банківських послуг
	Посилення впливу небанківських фінансово-кредитних установ.	Обсяги діяльності страхових та лізингових компаній, інвестиційних та недержавних пенсійних фондів, ломбардів та кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ збільшились навіть у період кризи, а їхня кількість у 2009 р. досягла 2606 од. Також зростали їх активи, які в цьому ж році становили 14,3% ВВП.
	Загострення ситуації у Євросоюзі та кіпрська банківська криза 2013 р.	Скорочення фінансування дочірніх структур європейських банків та перерозподіл роздрібного ринку банківських послуг, зміцнення банків українського та російського походження; відплив коштів із банківської системи.
Період нової кризи (2014–2017 рр.)	Реструктуризація банківської системи України у виконанні Національного банку.	Значне скорочення кількості діючих банків (з 180 установ, які діяли на 01.01.2014, натеper функціонуючими залишились 88). Мотивами до цього були непрозорі операції та нежиттєздатність цих установ.
	Вихід українських банків з АР Крим, значне зменшення обсягу клієнтської бази, особливо в Донецькій та Луганській областях, а також значний відтік строкового ресурсу.	Зниження ліквідності та платоспроможності банківської системи. Низька рентабельність капіталу банківської системи України.
	Зменшення довіри до банківської системи.	Значне скорочення депозитних вкладів з боку фізичних та юридичних осіб у доларовому еквіваленті.
Посткризовий (2009–2013 рр.)	Зниження кредитної активності банківських установ, що зумовлено скороченням ресурсної бази, погіршенням кредитоспроможності позичальників та високим рівнем невизначеності щодо подальшого економічного розвитку.	Значне скорочення кредитування фізичних та юридичних осіб у доларовому еквіваленті.
	Спроби НБУ стримати інфляцію та відтік клієнтів із банківського сектору.	Зміни облікової ставки НБУ. Підвищення ставки впродовж 2014–2015 року, з березня 2015 року поступове зниження ставки.
	Зміни в структурі власності банківської системи України.	Внаслідок переходу системного ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» у стовідсоткову власність держави частка державних банків в структурі активів банківської системи України значно зросла.

Джерело: розроблено автором на основі [8; 9; 10; 11]

Список використаних джерел:

1. Вовчак О.Д. Банковское дело в Украине: состояние, проблемы и перспективы развития / О.Д. Вовчак // Финансы Украины. 2003. № 10. С. 118–126.
2. Гетьман В. Банківська система України: діяльність і проблеми / В. Гетьман // Банківська справа. 2005. № 1. С. 8–21.
3. Гребеник Н.І. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики. Стаття перша. Становлення монетарної політики в незалежній Україні / Н.І. Гребеник // Вісник НБУ. 2007. № 5. С. 12–22.
4. Д'яконова І.І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України / І.І. Д'яконова // Економіка промисловості. 2008. № 2. С. 10–18.
5. Олещук М. Еволюція становлення та прогноз розвитку ринку банківських послуг України / М. Олещук // Науковий вісник «Демократичне врядування». 2011. Вип. 7.
6. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (із змінами і доповненнями, внесеними законами України) 25 листопада 1993 р. № 3651-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 17. С. 184.
7. Про затвердження Положення про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків. Постанова Правління Національного Банку України № 114 від 21.12.1993 р. / Національний Банк України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
8. Бюлетень Національного банку України / Національний банк України. 2002. № 12.
9. Календар подій у банківській системі за 1994 р. № 2 / Національний Банк України // Вісник НБУ. 1995. С. 13–15.
10. Матеріали офіційного сайту Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Римар М.В. Банківська система України: процес становлення і проблеми розвитку / М.В. Римар, А.Р. Тушницький // Проблеми економіки та управління: зб. наук. пр. Львів, 2010. С. 47–51.